

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԿՐԹՆԻ ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՓՈՒԱԿԵՐՊԱԿԱՆՆԵՐՈՒ (Transformiste)

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

Հարցն այն է թե Աստուած գոյ է ինքնին, թե զինքը պաշտողներու երեսակայութեան մէջ է միայն որ կը գտնուի:

Քրիստոնէին համար այս հարցը գոյութեան իրաւունք չունի քննաւ. քանի որ անոր հաւատքին արմատը և կեանքին հիմն է նոյնիսկ այն համոզումը թէ իր Աստուածը իրականութիւն է, և ոչ թէ քմահաճոյքի կամ պատրանքի ծնունդ:

Ան սակայն, որովհետեւ ինչպէս ամէն ատեն, մեր դարուն մէջ ալ բուն քննապատութեանց առարկայ եղած է այս խնդիրը, կարելի է, և պատշաճ չենք համարիր անհկատ թողուլ զայն:

Կան որ կ'ըսեն թէ Աստուած գոյ է, և կ'ազգէ մարգոց վրայ. բայց այս ազգեցութիւնը կրնայ տկարանալ խանգարիչ պատճառներով: Ժշմարիտ Աստուծոյ կը հնուայ մարդ, և իր պատկերին համեմատ աստուածներ կը շինէ. բայց կրօնի զգացումը ատոր համար չհեռանար իր կեանքէն: Մարդ իր մոռցած Աստուածը գտնելու ճիգ կ'ընէ անպաշտօն, Այս ճիգով միայն կը բացատրուի կրօնական եղաշրջութիւնը, որ կը տեսնուի միշտ հեթանոսութեան զարգացումի մէջ:

Ուրիշներ կը պնդեն թէ այդ վարդապետութիւնը պատրանք է. թէ անտեսանելի աշխարհին մէջ կրօնքին համապատասխանող ոչինչ կայ: Կրօնքը կ'ըսեն, կը ծագի ոչ թէ գերազոյժ մարդուն կապող զօրութենէ մը, այլ կամ զգալի փորձառութիւններէ և կամ մեր ֆիզիքական կեանքին այս կամ այն պաշտօններէն:

Հին կարծիքներէն կան Եւհիմերականութիւնը որուն համեմատ՝ աստուածները թագաւորներ կամ մեծ անձնաւորութիւններ էին (զանոնք աստուածայնացած ըլ-

լալու իրողութիւն իսկ, սակայն, կ'ապացուցանէ թէ կրօնական պետքը գոյ էր մարդկային հոգիին մէջ), և Հուկրիտոսի տեսութիւնը որուն համեմատ մարգոց անհէ որ ստեղծած էր աստուածները, իբր թէ վախճալով բնական երեւոյթներէն զորս չէին կրնար հասկնալ և որոնցմէ սպառնացուած կը զգային ինքզինքնին, կը պաշտէին իրենց անհասկնալի երկեցած զօրութիւնները: (Ինչո՞ւ սակայն քաղաքակրթութեան յառաջդիմութիւնը չէ կրցած անհետացնել կրօնքը, ինչո՞ւ ազէտները չեն ամենէն կրօնականները):

Անցնելով արդի տեսութիւններուն, որոնք էապէս նոր չեն անշուշտ բոլորովին, պետք է նախ յիշենք հոգեպաշտութեան զէմ փոխառութեան, մշած բուն կոնք: Այսպէս փոխակերպական կոչուած դպրոցը կը ջնայ բնական եղաշրջութեան վարդապետութեամբ բացատրել ինչպէս ֆիզիքական, ընկերային և թարոյսական աշխարհը, նոյնպէս նաեւ կրօնի ծագումը:

Այս տեսութեան յարողներէն, ամենէն աչքառուները, զրապաշտները, մարգուն մէջ հոգւոյ երեք վիճակ կ'ընդունին. աստուածաբանական, բնագոյնական և դիսական. ասոնցմէ առաջինը, կ'ըսեն կեղծիքի (fictiu) շրջան է. երկրորդը բացարձակին (absolu). երրորդը զրականութեան (positif) ու կը ջնան հաստատել թէ մարդկութեան և անհատներուն համար՝ խօսքը կը համապատասխանէ մանկութեան շրջանին: (Ինչո՞ւ համար է սակայն որ մանուկ մարգուն հոգեկան գործունէութիւնը այս ուղղութիւնը կ'առնու քան ուրիշ մը. ինչպէս պետք է բացատրել երկրաւոր աշխարհէն դուրս գալով Աստուծոյ հետ յարաբերութեան մէջ մտնելու համար ժողովուրդներու չգոհացած անպարտելի տենչը:

Հարցը այս ուղղութեամբ մշակած է մանաւորապէս անգղիական դպրոցը, որուն ներշնչողն է եղած Դարվին, և տեսարանը Հէրպէթ Սթենսըր: Դարվին իր Loi de descendance de l'homme et la selection sexuelle գործին մէջ ըսելէ յետոյ թէ անտեսանելի գործօններու հաւատարմութիւն ձգտումը գրիթէ տիեզերական է. անոր ծագումը կը բացատրէ հետեւեալ կերպով. — Երեւակայութիւնը, զարմանքը, հետաքրքրութիւնը, և քիչ մըն ալ խորհրդածու-

թիւերը երբ կը գարգանան, մարդ կը սկսի ջանալ հասկնալ իր շուրջն եղածը, և ասոր տարօրէն խորհիլ քոյտութեան խորհրդաւոր խնդրոյն վրայ՝ Հասանաբար երազներն ալ կ'անկնանա այս մասին իրենց որոշ ազդեցութիւնը՝ երազին մէջ երեւցած գէմբերը իրեն կը թուին հետուէն գալ, և իրմէ առ շիւր գերազանց ըլլալը։ Այսպէս ծնունտ տեսականելի աշխարհին գազափարը։ Անըմբանելի երկիւղ ազդեց, և անձանթին առջև գրաւ դայն։ Նոյն վիճակը կայ նաեւ կենդանիներուն մէջ։ Վճռելէ շարժող հոս վանցին քողմէ հաղիւ շուրջն արտաքին)։

Բայց ինչպէս Դարգիին ալ կ'ըսէ՝ սիրունական երկիւղածութիւնը շատ բարի է. անիկա կը քաղկանայ սէրէ, խորհրդաւոր, և գերիվերայ հակի մը կատարեալ հնազանդութիւնը, կախումը զգացումէն, երկիւղէն՝ յարգանքէ, երախտագրտութենէ, ապագայի յոյսէ, և այլն։ Հետեւաբար երազի վրայ քանի մը բաներով, և անձանթէն ազդուած աստափի խառքերով չէ որ'պիտի բացատրուէր կրօնքին ծագումը։ Անոր մեկնակէտին և վերջակէտին միջև պէտք է եղած լինին անհուն շարժումներ, որոնց փուլները պէտք է նկատի առնելու։ Ահա այս բանն է որ կ'ընէ փոխակերպական գաղտնի տեսարանը Հէրպերթ Մընչըրը, իր Սկզբունք Ընկերաբանութեան գործին մէջ։

Անգլիացի փիլիսոփային ըմբռնումին մէջ տիեզերքը կը ներկայացնէ երեք կարգանջատ եղաշղթութիւններ, իրարմէ ծնած։ Ասկործարանական (Astrologie et geogenie), Գործարանական (Principe de biologie et principe de psychologie) և Փերգործարանական (Sociologie et morale)։ Ստեղծող ընկերային եղաշղթութեան մասին, որուն կը պատկանին, կ'ընէ կրօնական շարժումները, կը զանազանէ արտաքին գործիչը (facteur externe) և ներքին սկիզբը (principe interne) առաջինը՝ ֆիզիքական պարագաներն են, երկրորդը՝ մարդուն բնութիւնը և անոր կազմիչ յատկանիշները։ Ուսումնասիրելով մարդը և այժմու վայրենի ժողովուրդները, կը ջանայ ներկայացնել նախնական մարդը։ Կը փնտրուէ նախ անոր ֆիզիքական կազմուածքը, զոր մերկնէն աւելի կոշտ, և անասնական մերձ կը գտնէ, անոր զգացական վիճակը կը գտնէ անկարող՝ հակազդելու մղիչ շարժումին, և սաստկութիւն

միացած անհեռատեսութեան։ Իմացական վիճակին գաղտնի զայն կը գտնէ կազմուած ըմբռնումի արագութենէ, բնազդէ, և երկրափայտութեան պակասութենէ։ Անգէտ արտաքին աշխարհին, կ'ըսէ՝ նախնական մարդը խաղաչիկ էր երեւոյթներու (aparence) ինչ որ շատ լաւ կը բացատրէ, կ'ըսէ գործածել կրօնի ծագումը։ (Յմոռանք սակայն որ արդի վայրենին ճշտիւ շնորկայացներ հին դարերու նախնական մարդուն տիպաբար։ Նշաններ կան թէ հինը, գէթ ինչ ինչ տեսակէտներով աւելի բարձր էր)։ Բնութեան մէջ տեսնուած փոփոխութիւնները կ'ազդէին անոր վրայ, չէր կրնար բացաւարել զանոնք, ա. կը սահմանէր անոնց առջև։ Անոր համար ամէն առարկայ ոչ միայն երեւոյթն էր, այլ նաեւ զորութեան ուրիշ բան մը։ Տիեզերքի մէջ ամէն բան երկու անխառ գոյութիւն առնէր, ստիկց է որ մաքին մէջ կը ծնէր երկուութեան (dualité) գազափարը։ Գեա ուրիշ երեւոյթներ ալ կը զորացնէին այս ապաւորութիւնը (յիշելու տոտաբին օրինակը)։ Իր շուրջը իրմէ զատ բայց իր մէջ թնկող ուրիշ հակ մը կը նկատուէ՝ նոյնպէս լերան կողին վրայ տեղափոխուող ամպի շուրջերը, և կը շփոթէ անկենդանը կենդանիին հետ։ Վասնիկ կը տեսնէ որ անկենդան աստղաները՝ երբեմն կենդանիի ձև մը կը ցուցնեն։ ու զանոնք կ'ըմբռնէ խորհրդաւոր ազդեցութեան մը ներքէ։

Իր այս արամագրութիւնը աւելի կը զորացնէ ետադր։ Որովհետեւ չհասկնար մտաքի անգիտակից աշխատանքը, որովհետեւ չէր կրնար զանազանել խորիւն և ոգին։ Եւ իր գաղափարները որոշադրելու բառեր չունիլ երբ երազածը չըտներ իրականութեան մէջ, կը խորհի թէ իր երկրորդ անը խոյրութեան է իրմէ, յետոյ նորէն գաղու համար։ Ասոր համար է նազ որ մեծանշաներու քով ուտելիք և այլն կը դնեն՝ վասն զի կը հաւատան թէ ոգին որ մեկնած է մարմինէն՝ պիտի գտնուի վերատին, այս է պատճառը գործնաչ, որ մարդ գտն կը նկատուի։ Ընդ աշխարհը շարունակ յարաբերութեան մէջ է այս աշխարհին հետ, երազներու և ուրիշ երեւոյթներու միջոցաւ, միւս եւն է որ կ'ազդէ երազներու առնէ, միւս եւն է որ կը մեկնի մտաքանալապա՛մի, անգաղապա՛մի, քիմարութեան ատեն։ Գեա

բեղմանները բազին կ'ըլլան, որովհետեւ մեկ-նաժ հոգին հոն կուզայ կը միանայ մարմինին. անկից է որ Գերեզմանները առաջին մահերէն եղած են ինչպէս բոսորդութիւն անկից է որ մեռելներու մարմինները և ոսկրները յարգուած են, և սուրբերու մարմինները մասուեճք դարձած են: Ասոր հաւամար է նաեւ որ երբ չկայ մասուեճք, մէջտեղ կ'ելլէ պատկերը, իբրեւ նմանութիւն մարմինին:

Մեռելներու յարգանքին տարածք մէկ ծնունդն է. կենդանաց պաշտամունքը. Հիւսիսային Ամերիկայի տոհմերը՝ չին ըսպաններ արջը, վասնզի կը հաւատան թէ անկեա կրնայ ըլլալ մարդ մը որ այդ ձեւին մէջ մտած է: Միեւնոյն կերպով կը բացատրուի նաեւ բնական երեւոյթներու կենսաւորումը: Որովհետեւ վայրենիներուն մէջ մանուկ մը յաճախ կը կոչուի իր ծնունդին ասեմ պատահած բներեւոյթի մը անունով (արեւ, լուսին, կարկնատ, փայլակ ևն.), յետոյ աղաւաղութեւ աւանդութիւնը մանուկին յիշատակը կը շփոթէ անոր անուանադիր երեւոյթին հետ, ինչ որ տեսակ մը Եւրոպականութիւն է: և որ կրնայ պատշաճի թերեւ մարդկային կրօններուն, նոյն իսկ յունական դիցաբանութեան, ուր մարդիկ իրենց հանճարին ձգտումներովը կ'անժառանան, իրենց կեանքին եղելութիւնները մինչեւ անմահներու աշխարհը փոխադրելով: Բայց Արեւելք միեւնոյն տեսութիւնը կը կիրարկէ Եւրոպական կրօնի ծագումն ալ բացատրելու համար, այսպէս Արարհամի և Եղիսիմի միջև եղած ուխտը, կ'ըսէ, երկու՝ երկրաւոր անհատներու միջև կնքուած դաշինք մըն, է պարզապէս, ու թիփաթութիւնը զի այլ ինչ է, ըստ իր տեսութեան, եթէ ոչ՝ ի նշան-սարուկ դիրքին, ստորագրաստութիւնը վրայ հարկադրուած կրճատում մը:

Հետզհետէ, կը խորհի որչափ պահուեցաւ և յաւերժացաւ. Եւրոպացեաց մէջ Արարհամու յիշատակը, այնչափ կատարուած մեծագործութեան տպաւորութիւնը նըւիրագործութեան միտքերու մէջ, և հզօր պետի մը պաշտամունքը հղաւ Աստուծոյ կրօնքը:

Կրօնական հաւատալիքներու ծնունդը, այսպէս, ըստ փոխակերպական դպրոցին, կը կատարուի աշխարհի եղաշրջութիւնը

վարող ընդհանուր օկզբունքներուն համեմատ, Ընկերային գործունէութեան մէջ ալ, ինչպէս գործարանաւոր կեանքին մէջ, եւ զաշրջութիւնը կը կատարուի երեք հետեւեալ օկզբունքներու համեմատ, 1. Զանգութեամբ անուամով — հաւատալիքները կ'աճին, կը բազմանան, որքան տեւիլ բազմանայ հաւատացող ամբոխը, Հնդկական կրօնը հաւատալիքներու անհունութիւն մը ունի: 2. Յաւակցութիւնը զուգահեռական անուամով նախնական մարդուն նախապաշարութիւնը տոհմի և անկապակից են: Կրօնական հաւատալիքները որքան զարգանան այնքան աւելի ճշգրիտ կ'ըլլան, գաղափարները կը դասակարգուին, և ի վերջոյ կապակից ամբողջ մը կը ձեւացնեն. ճիշտ ինչպէս միգամածէն դուրս կ'ելլեն բնական երեւոյթները, և անգործարանաւոր աշխարհէն տունկերն ու կենդանիները: 3. Գերբնական կոյսը որքան անի զանգուածօրէն եւ յարակցութեամբ, այնքան կը եւեթուի իր կազմի այլասերութիւնը. որքան զարգանայ ժողովուրդը, այնքան հաւատալիքներուն նիւթերը, այսինքն ոգիները, իրարու աննման կը դառնան, կազմակերպութիւնը աւելի բարդ վիճակի կը վերածուի և իր պատմութիւնը կ'ունենայ:

Ե.

(Եւրոպական 1)

